

AZ EMBERRÉ VÁLÁS ÚTJA¹

Szondi Lipót

Az ember lényegére irányuló kérdés a történelem során többször megváltozott. Amikor a filozófiában még az a felfogás uralkodott, hogy az emberi természet nem változik, és hogy az ember sosem változó „téglákból” épül fel egy sosem változó terv alapján, a kérdés így hangzott: *Mi* az ember ?

Joggal állapítja meg Karl Löwith, hogy „az a meggyőződés, miszerint az emberi természet mindig ugyanaz marad, egy régen túlhaladott naturalizmusba való korszerűtlen visszatérést jelent a modern, történetileg megalapozott történelmi gondolkodás számára”. Löwith itt Wilhelm Dilthey historizmusára utal, ami szerint az „emberi típus” a történelem folyamán „felolvad”.²

Martin Heidegger vetette fel a „*Mi*” kérdését *Lét és idő* című munkájában, és az ember lényét a „*Ki* az ember?” kérdéssel próbálta megválaszolni.³ Az ember ugyanis — mondja Heidegger — nem „meglevő”, mint egy kő, nem „fellelhető”, mint egy dolog, és nem is csupán élő, mint egy élőlény. Hanem az „egzisztencia” az, amelyben az ember lényé meghatározásának eredőjét őrzi... „hiszen — ahogyan tapasztaljuk — csupán az ember juthat be az »egzisztencia« rendjébe”.⁴ És mi ez az „egzisztencia”? Heidegger válasza így hangzik: „A »magán-kívül-való-állást« nevezem az ember egzisztenciájának.”⁵

Az egzisztencialista filozófia így az ember lényegét a „magán-kívül-való-állásban” határozza meg.

¹ Szondi Lipót: Der Weg zur Menschwerdung. In: *Szondiana*, 1963. Nr.46. 95–120.

² Löwith: Natur und Humanität des Menschen. *Festschrift für Helmut Pleßner: Wesen und Wirklichkeit des Menschen*. Klaus Ziegler kiadása, Vandenhoeck és Ruprecht, Göttingen 1957, 58.

³ Heidegger: *Lét és idő*. Gondolat, Bp. 1989. 241.

⁴ Heidegger: *Über den Humanismus*. Klostermann, Frankfurt a. M.1914. 14.

⁵ Heidegger: uo.13.

Ugyanebben az időben a mélylélektan is érdeklődni kezdett az ember lényé iránt, bár egy teljesen ellentétes nézőpontból közelítve. Ez a kérdés így hangzott: „*Hogyan válik az egyéni ember emberré?*”

A kérdésfeltevés megváltozása abban mutatkozik meg, hogy *az embert nem a létezés, hanem a valamivé válás alapján próbálják meghatározni*. Míg tehát az egzisztencialista filozófia kérdésfeltevése *logikai* természetű, a mélylélektan *ontogenetikus* úton próbál az ember lényéhez eljutni, s azt az *emberré válás fejlődése alapján* kívánja meghatározni.

A kérdésre, hogyan és miért változott meg a mélylélektan hatására az emberi lényről alkotott kép az elmúlt fél évszázad során, csak egy válasz adható:

Az, hogy Sigmund Freud felfedezte a tudattalan létezését.

Az ember, amióta csak él ezen a földön, rendelkezett tudattalannal, amely észrevétlenül befolyásolta minden cselekedetét. Hogyan lehetséges, hogy ennyire alapvetően átformálhatta az emberképet az a pusztán tény, hogy a tudattalant tudományosan is felfedezték?

Ez a felvetés még inkább jogos, ha meggondoljuk, hogy a tudattalan léte a tudomány számára már Freud előtt is ismert volt — ez azonban nem okozott lényeges változást az emberképben. A pszichoanalízis — írja maga Freud — „nem a semmiből bukkant elő, sem nem az égből pottyant, hanem régebbiekhez kapcsolódik, ezeket folytatja, különböző ösztönzésekből indul ki, és ezeket dolgozza fel.”⁶

Ennek ellenére vitathatatlan, hogy az emberkép Freud mélylélektana nyomán nemcsak új alapokat és egészen új struktúrát kapott, hanem olyan, a mélybe és a magasba irányuló lényegi kiterjedést is, amely egyrészt oly mértékben veszélyeztette az egyes ember lelki életét, amilyenre még sosem volt példa az emberiség lélektörténetében. Másrészt pedig olyan szublimációs erőket és átszellemesítési lehetőségeket tárt fel, amelyek az emberi lét méltóságát és az egyes ember öntudatát az emberré válás során sosem sejtett létezési szintre emelték.

A pszichoanalízis két irányból hatott az emberkép megváltozására.

Egyrészt: Nem maga a felfedezés, hanem éppenséggel a tudattalan sötét erőinek *hirtelen tudatossá válása* volt veszélyes hatással mind az egyes emberre, mind a kollektívára. A lélek ősi alapjából váratlanul előtörő ismeretlen irracionális erők hatására a tudat úgyszólván egyszerre olyannyira kitágult, hogy az emberiséget kollektív paranoidizálódás és az örömeiv uralmának veszélye fenyegette.

Fel kellett ismernünk, hogy sem a személyes én, sem a kollektív én nem eléggé érett a tudati tér féktelen és határtalan kiterjesztésére. *A kéz és a hatalom nem tudja sokáig elviselni az ént. Mindkettő katasztrófához vezet.*

Másrészt azonban nyomatékosan ki kell emelni, hogy ezt a veszélyt maga Freud

---

⁶ Freud: A pszichoanalízis rövid vázlata. In: S. F.: *Önéletrajzi írások*. Cserépfalvi, Budapest, 1993. 123.

időben felismerte. Arra figyelmeztetett, hogy az egyes ember elmebetegségéhez, sőt tömegpszichózishoz is vezethet, ha a tudattalan hatalmak és erők hirtelen törnek be a tudatosba. Freud ezen figyelmeztetése félreérthetetlen volt. Ennek ellenére tanait ma is gyakran támadják. Túl könnyen elfelejtik, hogy ugyanaz a Freud, aki felfedezte a tudattalan örömevét, mindig is a realitáselvet hangsúlyozta és az emberiséget tudatos lemondásra próbálta nevelni. Arra, hogy tudatosan alkalmazkodjunk a valóságoz, hogy elkerülhető legyen a tudattalan örömevéből fakadó veszély.

Freud világosan látta a tudatos mező kitágulásával járó veszélyeket. Ezt mindekenélőtt az a tény bizonyítja, hogy 1900-ban — ez a pszichoanalízis születésének időpontja — az *Álomfejtés* mottójául Vergilius ezen klasszikus mondatát választotta: „Flectere si nequeo superos, Acheronta movebo”, Lakatos István fordításában: „Hogyha nem lágyul a menny: Acherónt verem én fel!” (Vergilius: *Aeneis*, 7, 312.) Eszerint Freud teljesen tudatában volt annak, ha a tudattalan irracionális erői tudatossá válnak, úgy a pokol is megnyílhat. Mint ismeretes, ezen tudattalan erőkkel szemben „pszichikus apparátusában” a *felettes ént* és az *én-ideált* állította ellenhatalom gyanánt. Az *ósvalami és az én* című munkájában írja Freud: „Ami az egyes ember lelki életében a legalacsonyabbrendű dolgok közé tartozott, az a felettes-én képződése által az emberi léleknek értékelésünk értelmében legmagasabb rendű java lesz.”⁷

Így tehát igazságtalan volna azt állítani, hogy Freud pszichoanalízise csupán veszélyforrást jelent az emberiség számára; nem szabad elkövetnünk azt a hibát, hogy a veszélyt csupán mint a „megnyitott poklot” szemléljük, hanem meg kell vizsgálnunk a freudi lélekkép legmagasabb régióit is: az *én-ideált* és a *felettes ént*.

Azon kérdések hosszú sorát, amelyek a mélylélektan hatására megváltozott emberképre vonatkoznak, a következő három alapkérdésre kell redukálnunk:

Első kérdés: Mi a lényege annak az alapnak, annak a fundamentumnak, amelyre a mélylélektan a lélekképét építette?

Második kérdés: Hogyan strukturálódik az ember ezen új lélekképe a mélylélektan különböző irányzataiban?

Harmadik kérdés: Felvázolható-e a mélylélektan emberképe alapján a *homo futurus* jövőképe?

ELSŐ RÉSZ

A TUDATTALAN MINT AZ EMBERI LÉT LEGMÉLYEBB FUNDAMENTUMA

„Tudattalannak nevezzük azt a pszichikus folyamatot, amelynek létezését feltelegeznünk kell, mivel hatásából léte kikövetkeztethető, ám semmit nem tudunk

---

⁷ Freud: *Az ósvalami és az én*. Hatágú Síp Alapítvány, Budapest, 1991. 45.

róla.” Freud érdeme volt, hogy a pszichoanalízis révén feltárta a klinikai gyakorlat számára a tudattalan egyéni életút során elfojtott részeit, és ezáltal fel tudta deríteni a lelki betegség szimptomái, a karaktervonások és az elfojtott tudattalan közti összefüggéseket.

Freud azonban tudta, hogy az elfojtott dolgok a tudattalannak csupán egy kis részét képezik. *Metapsychologie* című munkájában így ír: „A tudattalan tartalmát egy pszichikus őslakossághoz hasonlíthatnánk. Ha léteznek az embernél *öröklött pszichikus képződmények*, mint amilyenek az állatoknál az ösztönök, úgy ez képezi a tudattalan magját. E mellé társul a későbbiek során mindaz, ami a gyermekkorban mint hasznavehetetlen elhárításra került, s ami természetét illetőleg nem szükséges, hogy eltérjen az öröklött dolgoktól. A két rendszer tartalmának éles és végérvényes elkülönítésére először rendszerint a pubertáskorban kerül sor.”⁸ Freud korabeli kutatásai így kizárólag az „*elfojtott tudattalanra*” vonatkoznak.

A *tudattalan öröklött magja*, ami — az elfojtottakkal szemben — még mélyebb és tágabb alapot jelent a lélekkép számára, csak *később került felfedezésre*, mégpedig két, egymástól teljesen független kutatási fázisban.

Legelőször C. G. Jung tárta fel az úgynevezett „*kollektív tudattalan*” funkciót, mint az általános emberi archetípusok és ezek szimbólumainak végtelen területét *Wandlungen und Symbole der Libido* (1911) című munkájában.⁹

Ezután — 1937-ben — e cikk szerzőjének sikerült bebizonyítania, hogy a személyesen elfojtott és a kollektív tudattalan között sorsszerűen funkcionál a tudattalannak egy eddig teljesen ismeretlen területe, a „*familiáris tudattalan*”.¹⁰ A tudattalan lelki élet ezen családirag öröklött magját a közvetlenül a *családra jellemző ősalakok, a genotípusok* népesítik be. Sikerült továbbá kimutatnunk ezen tudattalan ősalakok különös funkcióját is az egyén sorsdöntő *választásos cselekedeteiben*. Így született meg a mélylélektan harmadik irányzata: a „*sorsanalízis*” és a „*sorspszichológia*”.

A *sors* — e tan szerint — az *összes egzisztenciális lehetőségek összessége, amely az öröklődés és a mindenkori szociális helyzet folytán szükségszerűen adott az egyes ember számára. Az ember ezek közül a magával hozott pozitív és negatív létformák közül — egészséges körülmények között — szabadon választhatja ki személyes létformáját. Így a sorsanalízis nem determinációs tan, mint azt sokan helytelenül feltételezték, hanem az adott sorslehetőségekre vonatkoztatott választási szabadság tana.*

Aki képtelen létformájának szabad megválasztására, a *kényszersors* áldozatává lesz. Neurotikussá, pszichopatává vagy pszichotikussá válik.

---

⁸ Freud: *Metapsychologie. Ges. Schr.* V. kötet, 510.

⁹ Jung: *Jahrbuch f. ps. u. pspath. Forsch.* III. kötet 1911. és IV. kötet 1912.

¹⁰ Szondi L.: *Analysis of Marriages. An attempt at a theory of choice in love. Acta Psychologica.* 1937. Ferner: *Schicksasanalyse.* Benno Schwabe, Basel, I. kiad. 1944., II. kiad. 1948. III. kiad. 1963.

Aki azonban az én és a szellem segítségével le tudja győzni öröklött kényszerét, *szabadsága és énje sorsát* maga építi fel.

Az emberi lét lélekképének alapjai a mélylélektan alapkutatásai folytán olyan határtalan módon elmélyült és kitágult, amit a tiszta tudatpszichológia korában senki sem feltételezett volna. A mélylélektannak sikerült megkülönböztetnie egymástól a lélek speciális területeit, gyökereit, és felismerte ezek megnyilvánulási „nyelveit”. Ma már ismert előttünk, hogy a tudattalanban a psziché alapjaként három egymástól eltérő funkcióegyüttes működik:

Először is: a „személyesen elfojtott” tudattalan a szimptomák nyelvével;

Másodszor: a „kollektív” tudattalan a szimbólumok nyelvével;

Harmadszor: a „családi” tudattalan a választások nyelvével.

Habár Alfred Adler az ember lényegét nem a tudattalan szintjén, hanem az én hatalmi törekvéseiben kereste, az individuálpszichológia emberképét Freud és Jung koncepciója közé kell elhelyeznünk. Egyrészt azért, mert ez a hatalomra áhítózo emberi lény speciális szerepet játszik az általános emberré válás történeti fejlődési folyamatában, másrészt pedig azért, mert az én hatalomra törekvése a mélylélektan felfogása szerint szintén a tudattalantól ered.

Miután a tudattalant az emberi lélek legmélyebb fundamentumaként ismertük el, vázoljuk fel az emberképet Freud pszichoanalízisében, Adler individuálpszichológiájában és Jung analitikus pszichológiájában; majd áttekintjük az emberré válás fejlődési szakaszait a születéstől a *homo humanus* fejlettségi szintjéig.

A. Az ember a freudi pszichoanalízisben

Az ember az elfojtásra alapozó freudi tan alapján így jellemezhető: *A személyesen elfojtott tudattalantól származik* mindaz, amit az ember jellemében, neurotikus vagy pszichotikus lelkületében szimptomaként hordoz. Mivel az elfojtott dolog lényegében ösztönös, a pszichoanalízis az embert ösztön-emberként jeleníti meg, aki a be nem teljesített ösztönkielégítést pótlóan lelke mélyén szimptomákat képez.

Freud pszichoanalízisében az ember „*homo repressor*”. Ez azt jelenti: *Olyan ember, akít ösztöntermészetének elfojtása határoz meg, és aki — éppen mert elfojtja ösztöneit — szimptomaképzővé válik.*

Azt a funkciót, amellyel ez a *homo repressor* az emberré válást elérheti, Freud *szublimációnak* nevezi.

B. Az ember az adleri individuálpszichológiában

Az ember fejlődéstörténete nem az incesztuózus szerelem elfojtásával kezdődik — mint Freudnál —, hanem a *kisebbrendűségi érzéssel*. Adler szerint „a gyermek fejlődésének egész ideje alatt mellészegődik a szüleiével és a világgal szemben érzett kisebbrendűségi érzése.”¹¹ Az inszufficiencia kellemetlen érzéséből az egyén a fikció és a célkitűzés mesterfogásával menekül meg. A cél: *a fölény*, amit a *hatalom fikciója* az élet fő feltételévé tesz. Adler így ír: „(az embert) útja minden szakaszában a fölény iránti vágy, az istenhez való hasonlatosság gondolata, különleges varázserejébe vetett hite vezeti”.¹²

Röviden: A teljhatalom és a mindentudás fikciója, amelyhez az egyén kisebbrendűségi érzésének „túlkompenzálása” folytán jut el. A hatalom-fikció és a kompenzáció varázssvesszejével „szegénysége gazdagsággá, elnyomottsága uralkodássá, szenvedése örömmé és kéjjé, tudatlansága mindent tudássá, tehetségtelessége művészté válik”.¹³ Ez az ember — teljhatalom-fikciója alapján — joggal nevezhető „*homo potentator*”-nak. Ontogenetikusan az emberré válás útján a második stációt reprezentálja.

Adler utolsó írásaiban¹⁴ megpróbálta emberképét egymásra felépülő aspektusaiban vizsgálni. Ezek a következők:

1. a személyiség egysége és célratörése;
2. az önmagáról és a világról alkotott „vélemény” szerepe az egyes ember életében;
3. a véleményalkotás és az életstílus kialakításának szabadsága;
4. az ember mint közösségi lény vizsgálata.¹⁵

C. Az ember C. G. Jung analitikus pszichológiájában

Jung az ember lélek-képét a kollektív tudattalan gyökereiből építi fel. A kollektív tudattalan tartalmait az ösztönök és az archetípusok.

Az *ösztönök* — Jung szerint — „a cselekvés tipikus formái, és ha azonos vagy rendszeresen ismétlődő reagálási formákról van szó, ösztönökről beszélhetünk, függetlenül attól, hogy társul-e a cselekvéshez tudatos motiváltság avagy sem”.¹⁶

---

¹¹ Adler: *Praxis und Theorie der Individualpsychologie*. J. F. Bergman, München und Wiesbaden, 1924, 9.

¹² Uo. 5.

¹³ Uo. 10.

¹⁴ Adler: *Életünk jelentése*. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1994.

¹⁵ Müller: *Der Heilweg der Individualpsychologie A. Adlers in der „Heilwege der Tiefenpsychologie”*. Kiadta: Szondi, Huber, Bern, Stuttgart 1956.95.

¹⁶ Jung: *Über psychische Energetik und das Wesen der Träume*. Rascher, 1948. 271.

Az *archetípusok* „a felfogás tipikus formái, és ha azonos vagy rendszeresen visszatérő felfogásokról van szó, akkor archetípusokról beszélhetünk, függetlenül attól, hogy felismerik-e annak mitológiai karakterét, avagy sem”.¹⁷

Az ösztönök „tipikus emberi életvezetésre”, az archetípusok ezzel szemben „tipikusan emberi művelődésre” ösztökélik az embert. Jung szerint a kollektív tudattalan a teremtő psziché minden alkotó funkciójának időtlen ős-alapja. Az archetípusok ugyanis az emberi őstermészet, a hajtóerő és a szellem funkcionális, mindig meglévő, időtlen képzői és regulátorai, amelyek a *kulturális és szellemi lét formái és alkotó teremtőelvét jelenítik meg*. Jung így az emberi lélek két apriorisztikus szerveződését különbözteti meg: 1. az ösztöntermészetet és 2. az archetipikus szimbólumokat. A „symbolon” szó Jungnál hitvallást jelent. Tehát a „szimbólumok teszik lehetővé az ember számára, hogy szellemi ellenpozíciót állítson fel a primitív ösztöntermészettel, valamint kulturális beállítottságot az ösztönyszerűséggel szemben. Mindig is ez volt minden vallás funkciója.”¹⁸ Jung szerint a vallásteremtés egyenértékű a szimbólumalkotással. Véleménye szerint a vallásteremtés „energiaátfordítás”; a „libidó egyfajta változása” mint szimbólumalkotás. Ez a felfogás indította arra Jungot, hogy a freudi „szublimáció” helyébe az „*individuáció*” folyamatát állítsa. „Minden kulturális lépés pszichológiailag a tudat egyfajta kiterjesztése, *tudatosítás*, amely csak a különbségtétel folytán jöhet létre.” „Ebből következik — írja tovább Jung —, hogy az előrelépés mindig *individuációval* kezdődik, úgy, hogy miközben az egyes emberben tudatosodik elszigeteltsége, felfogásában egy eddig új, járatlan út körvonalazódik.”¹⁹

Ebből következően Jung analitikus pszichológiájában az ember „*homo individuator*”. Ez azt jelenti: *olyan ember, aki elhagyja az emberiség kollektív útját, és tudatos magányában egyszerű „önmaga” lesz.*

Jung tanaiban abban rejlik *a paradoxon*, hogy a kollektív tudattalan felfedezője nem kollektív emberképet ad — mint ahogyan az várható volna —, hanem individualizáltat: a „*homo individuator*” képét.

D. Az ember a sorspszichológiában

Az ember születésekor az ősök sorskényszerének hordozója, de később szabadon választhatja meg én-sorsát. Az ember fejlődési szakaszai során egyre szabaddabbá válik.

Az ember ugyanis eleve ösztön- és én-életének familiárisan öröklött ellentétes-

---

¹⁷ Uo. 275.

¹⁸ Uo. 105.

¹⁹ Uo. 105.

ségeivel születik a világra. Személyes feladata abban áll, hogy feltárja ezt a családi „örökségrészt”, és az ősök ezen — egymásnak teljesen ellentmondó — létlehetőségeiből fokozatosan felépítse saját, személyes sorsát.

Mind az ösztön-sors, mind az egyén személyes sorsa — ahogyan azt az egyes ember megéli, ahogy harcol vele és legyőzi azt — mindig annak eredménye, hogy a sors többszörösen összetett külső és belső faktorai hatnak egymásra, ahogyan ez e tanulmány második részében, a lélek képének struktúraanalízisében megvilágításra kerül.

A sorspszichológia irányelveiből a következő konklúziók vonhatók le:

A sorspszichológia emberképét *de genere* a családi tudattalan ős-alakjai formálják.

Az egyes ember sorsa a szerelem, a barátság, a foglalkozás, a betegségforma és a halálnem megválasztása során formálódik.

Az egyes ember minden sorslehetőségének családi gyökere maga a családi tudattalan, a maga ősalakjaival, genotípusaival. Ha az én és annak a szellemhez való kötődése túl gyenge ahhoz, hogy szabadon válasszon a sokféle létforma-lehetőség közül, akkor az ősképek kényszerítő erővel bírnak. Így az ősalakok által irányított emberek tudattalanul egy családi kényszersorsot ismételnék meg. Amennyiben azonban az én elég erős, és járható számára a szellemhez vezető út, úgy el tudja hártani — a szellem segítségével — a beteg ősök alakjait, és szabadon választhatja a családi tudattalanban ugyanúgy meglévő egészséges, sőt szellemileg gyakran nagyon is magasan álló ősalakokat is, akik léte mint „minták és figurák” szolgálnak.

Így tehát az ember a sorspszichológiában a választás kényszerének, illetve szabadságának Janus-arcát viseli. A kéz, amely egy képpé egyesítheti ezt a kettős képet, az úgynevezett *Pontifex-én*, ami integrál, a szellemmel participál és a túlvilágra transzcendentál.

Mindezeket figyelembe véve mi az embert *homo electornak* nevezzük. Ez azt jelenti: olyan ember, akinek sorsa az én választása alapján kényszerű vagy pedig szabadon választott.

Az emberkép lényegéről folytatott mélylélektani alapkutatások eredményei globálisan-empirikusan és történetileg-sematikusan az 1. ábrán látható módon ábrázolhatók.

0. fázis: A kezdő fázis a *homo participator* fázisa. Az emberi lényt az első életévben a kettős-én, a *duálunió* korában ábrázolja. A gyermek és az anya világa még egy. Ezt a lényt *homo participator*nak nevezzük, aki az anyával, illetve az anyát helyettesítő személlyel való egységre törekszik. A *participáció* az a tudattalan funkció, amely szükségessé teszi ezt az uniót illetve kvázi-identitást, amely-

FUNKCIÓ	0 participáció projekció	I szublimáció	II kopen- záció	III individuáció infláció	IV-V humanizáció	
Az emberré válás fejlődé- si menete					D elector	liberátor és humanizátor
HOMO	O participator	A repressor	B potentator	C indivduator		homo humanus
A mélypszi- chológia irányzatai- nak történe- ti sorrendje	Hermann Imre, René Spitz	pszicho- analízis (S. Freud)	individuál- pszichológia (A. Adler)	analitikus pszichológia (C. G. Jung)	sorsanalízis (Szondi Lipót)	humaniz- mus

1. ábra

ben az egyik ember a létezés szükségesség erejét a másikra vetíti ki: arra, akivel egy és ugyanaz szeretne lenni.

A duálunió ezen kezdeti stádiumára pszichotikusoknál és neurotikusoknál figyelhetünk meg regressziót. (Rosen, René Spitz, Benedetti, Mme Sechehaye.)

A. fázis: a *homo repressor* fázisa, vagyis azé az emberé, aki elfojt bizonyos dolgokat, és szimptomákat alkot. Ez a fejlődési szakasz 3–4 éves korban kezdődik, tehát az úgynevezett ödipális korban, illetve az első pubertás szakaszában jelentkezik. Freud szerint ebben az életkorban keletkezik minden primér elfojtás, ami — az idősebb korban bekövetkező késői elfojtás hatására — a neurózis kialakulásának alapjául szolgál (*homo repressor*). A *homo repressor* emberré válása *szublimáció* útján történik.

B. fázis: a *homo potentator* fázisa. Azt az embert mutatja, aki kisebbrendűségi érzését úgy kompenzálja, hogy hatalomra törekszik. Ez a fejlődési szakasz a pre-és posztpubertás periódusainak felel meg; igen gyakori fixációs pont a fejlődésben, különösen ma, a technika korában.

C. fázis: a *homo indivduator*. Ez az önállósodás, a tudatos elszigetelődés és alkotó tevékenység periódusa. E szakasz a juvenilis, úgynevezett inflatív pubertás végén kezdődik, leginkább a negyedik és ötödik decenniumban. Az individuá-

ció vezető énfunkciója az *infláció*, ami a megalománia, erotománia, teománia és a kverulancia rögeszméjének veszélyét rejti magában.

D. fázis: a *homo electort* mutatja. Ebben a fejlődési szakaszban az ember tudára ébred magával hozott létlehetőségeinek, és saját sorsát meghatározandó foglalkozást, szerelmet, világnézetet és vallást választ. A *homo elector* fő funkciója az *integráció*, az *egyesítés és minden komplementer ellentmondás áthidalása*, aminek következtében az ember fokozatosan kikerül az individuáció hegysorsából, és önszeretetét lassan felebaráti szeretetté terjeszti ki. A *homo elector* legfontosabb időszakai: a: 20–30 év (a foglalkozás megválasztása), b: 30–40 év (a házastárs megválasztása), c: a 40. év után (a világnézet megválasztása).

E. fázis: *A vallásos-humanisztikus irányzatot* a mélylélektanban — többek között — főleg A. Maeder (Zürich) képviseli „apellatív eljárásában” (pszichoszintézis-pszichagógia). A beteg segélykérésére („felhívás”) az orvos szeretettel és tekintéllyel válaszol. „A felebaráti szeretet forrása — írja Maeder — nem az ember érzelmi és ösztönindulataiban van, hanem transzcendens eredetű; a hit eredménye és ajándéka.”²⁰

Az emberré válás ezen sémája a mélylélektan alapkutatásainak két további eredményére utal.

Először is: *az egyes fázisok csak stációk, és nem képeznek tipológiai alapot*. A mélylélektannak köszönhetjük ugyanis — többek között — azt a merész cselekedetet, hogy szétörte az emberi természet örök azonosságára épülő „típus” felfogását. A tudatlélektan korábbi típusana helyett a mélylélektan *az emberré válás általános emberi érvényű fejlődéstanát* állítja. Nézetünk szerint tehát a *homo participator*, *repressor*, *homo potentator* és *individuator*, valamint a *homo elector* nem olyan embertípusok, amelyek örökre ilyenek maradnak, hanem *csupán az általános emberré válás fejlődési szakaszait* jelenítik meg. Ezek az úgynevezett „típusok” a mélylélektani ontogenezis sorában csupán múltó vagy tartós fixációk az emberré válás valamely fokán.

Másodszor pedig ezen séma alapján világosan látható, hogy *a mélylélektan különböző irányzatainak történeti egymásutánja* (a pszichoanalízis, az individuálpiszichológia, az analitikus pszichológia, az apellatív eljárás és a sorsanalízis) *nem a véletlen szeszélyes játéka, de nem is személyes becsvágy eredménye, hanem az emberré válás területén folyó további kutatások természetes szükségyszerűségének következménye*.

Már maga ez a tény is alapos érv a *mélylélektan integrációja* mellett. Sigmund Freud korszakot nyitó Kolumbusz-szerepe az egyesült mélylélektanban is sértetlen marad.

---

²⁰ A. Maeder: *Psychosynthese, Psychagogik. Handbuch der Neurosenlehre und Psychotherapie*. III. kötet Urban und Schwarzenberg, München és Berlin, 1959. 406. Lásd még: *Der Psychotherapeut als Partner*. Rascher, Zürich, 1957.

Az egyes fejlődési szakaszok életkorhoz, betegségformákhoz és mélylélektani irányzatokhoz való viszonyát a 2. táblázat foglalja össze. Mivel a „jelenvaló lét analízise” véleményünk szerint nem a mélylélektanhoz tartozik, hanem a neurotikus és pszichotikus emberi lét egzisztenciafilozófiai, ontologikus-fenomenológiai emberképét ábrázolja, ezt a 2. táblázat nem tartalmazza.

1. táblázat: Az egyes fejlődési szakaszok kapcsolata az életkorral, megbetegedési formával és a mélylélektan megfelelő irányzatával

Fejlődési szakaszok:	0	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.
	<i>homo 6 participator</i>	<i>repressor</i>	<i>potentator</i>	<i>individuator</i>	<i>elector</i>	<i>liberator et humanisator</i>	<i>regressor</i>
Életkor:	0–2. év (HERMANN I. SPITZ R.)	3–4. év első, ödipális pubertás	a: 9–12. év előpubertás; b: ariváció	a: 17–18. év második, inflatív pubertás; b: 40–50. év klimax	a: 20–30. év pályaválasztás; b: 30–40. év párválasztás	40. év a világnézet megválasztása	60. év után
		A	B	C	D	E	
Betegségformák és fixációk:	<i>participatív akceptációs neurózisok és pszichózisok</i> (szkizofrénia, cirkuláris pszichózis)	<i>átételes neurózisok:</i> szorongásos neurózis, konverziós hisztéria, kényszerneurózis	<i>introjektív affekciók:</i> depresszió, birtoklásvágy, fetisizmus, szadizmus, exhibicionizmus, morbus arivationis	<i>inflatív affekciók:</i> lét-hatalomvágy, megalomania, eroto- és kverulancia, inflatív paranoia	<i>sors- és választásos neurózisok:</i> munka-, foglalkozás-, házassági és hitneurózis, az emberre válás gátlótényező		regresszió az emberre válás egy alacsonyabb fokára
A mélylélektan különböző irányzatai:	participációs terápiaiak: ROSEN, SPITZ, BENEDETTI, Mme SECHERHAYE stb.	pszichoanalízis FREUD	individuálp pszichológia ADLER	analitikus pszichológia JUNG	sorsanalízis SZONDI	vallásos, apellatív pszichosintézis MAEDER	

MÁSODIK RÉSZ

AZ EMBERKÉP STRUKTURÁLIS ANALÍZISE A MÉLYLÉLEKTANBAN

A. Az emberkép struktúrája Freud pszichoanalízisében

A freudi psziché nem állandó anyagból álló különleges létező — mint a homéroszi pszichológiában —, hanem *szinte anatonómiailag-mikroszkopikusan analízálható, helyileg lokalizálható, fejlődésmechanikailag érthető szerv*, amelyet Freud előszeretettel nevezett neutrálisan „pszichikusnak”.

Mint ismeretes, Freud 1876 és 1882 között Ernst Brücke pszichológiai laboratóriumában mestere meglegedésére megoldotta az egyik legalacsonyabb rendű hal (*Ammocoetes-Petromyzon*) idegrendszerének szövettanában rejlt problémáját. Ezt követően — 1882-től — a bécsi Allgemeine Krankenhaus alorvosaként végzett mikroszkópos kutatásokat Meynert professzor agyanatómiai intézetében az emberi *medulla oblongatán*, és 1885-ben neuropatológiai docentúrát szerzett. Freud a lélekkép szerkezetének vizsgálatakor is hű maradt a különleges anatómiai-topografikus szemlélethez. Ez különösen a *pszichikus apparátus* felépítésében és lokalizálásában mutatkozik meg. Az 1938-as, befejezetlenül maradt *A pszichoanalízis foglalatata* című munkájában ő maga írja: „Feltételezzük, hogy a lelki élet egy olyan készüléknek a működése, amelynek téri kiterjedést tulajdonítunk és amelyet több részből összetettnek képzelünk el, hasonlóan a távcsőhöz vagy a mikroszkóphoz vagy más effélékhez.”²¹ A „távcső és a mikroszkóp” ez esetben többnek tűnik véletlenül választott metaforánál. Freud mindenekelőtt részleteiben szemlélte a lelki életet — mintha mikroszkópon keresztül nézte volna —, hogy azután több darabból állíthassa össze a lélek képét. Az anatómiai topográfia értelmében „tartományoknak” vagy „instanciáknak” nevezte a pszichikus apparátus megtalált részeit. Ezen rétegek: *az ösztön-én, az én és a felettes én*, amelyeknek a pszichikus apparátus keretein belül különleges „területeket” tulajdonított.

E tartományok *első* és legősibb része, az ún. *ösztön-én* az öröklött, velünk született, alkatilag meghatározott, tehát mindenekelőtt a testi szerveződésből származó ösztönöket tartalmazza.²² Freud a pszichikus apparátus azon legrégebb, öröklött darabjánál kezdte meg kutatómunkáját, amely a pszichoanalízis szerint legfontosabb marad az egész élet során.

A *második* rétegről, az *én*ről Freud azt írja: „Az ösztön-én egy része, a bennünket körülvevő valóság hatására sajátos fejlődésen megy át. Az eredetileg ingerfeltevő szervekkel és ingervédelmi berendezésekkel ellátott kéregi rétegekben kialakul egy sajátos organizáció, amely ettől fogva közvetítő funkciót tölt be az ösztön-én és a külvilág között.”²³ Freud egy másik helyen a tudatról mint a lelki apparátus felszínéről nemcsak funkcionális, hanem anatómiai értelemben is beszél.²⁴

Ezek a kifejezések félreismerhetetlenül a fejlődésmechanika nyelvére emlékeztetnek, amely mikroszkóp segítségével követi nyomon és mutatja be a szervek fejlődését.

Freud a pszichikus apparátus *harmadik* összetevőjének leírásakor megtartja a

---

²¹ Freud: A pszichoanalízis foglalatata. In: *Esszék*. Gondolat, Bp. 1982. 410.

²² Uo. 411.

²³ Uo. 466.

²⁴ Freud: *Az ősvalami és az én*. Hatágú Síp Alapítvány, Bp. 1991. 29.

fejlődésmechanikai szemléletmódot, mivel a „*felettes én*” instanciát a hosszú gyermekkori periódus „lecsapódásaként”, mégpedig „*az én egyik szintjeként*” fogja fel, „amikor is az ember szüleinek függésében él”. Freud akkori topográfiai szemléletmódja ott mutatkozik meg legjobban, ahol megpróbálta a pszichikus apparátust grafikailag ábrázolni. Azt mondja: „*Az egyén a mi számunkra az a fel nem ismert és tudattalan lelki ősvalami, amelynek felületén helyezkedik el az érzékelő rendszerből mint magból kifejtett én.*”²⁵

Az olyan kifejezéseket, mint „*anatómiai boncolás*”, „*térbeli kiterjedés*”, „*az apparátus felületi rétegei*”, „*a felületi differenciálás folytatása*” stb. inkább egy agyanatómiáról vagy fejlődésmechanikáról (embriológiáról) szóló könyvtől várjuk el, mint egy a pszichéről szóló műtől.

Freud azonban nemcsak elsőrangú agyanatómus volt, hanem intuitív pszichológus is. A pszichológus Freud ott jelenik meg a pszichikus apparátus felépítésének, meghatározza a „*tudatosban, a tudatelőtesben és a tudattalanban*” megjelenő ún. „*lelki minőségeket*”, és ezeket a lelki apparátus három tartományához vagy instanciájához rendeli.

A *tudatos* minőségéről Freud a következőket állapítja meg: Az állati pszichében csak az én perifériáján találunk tudatos folyamatokat. Minden más folyamat tudattalan az énben. A tudat minőségét az embernél az énben lejátszódó belső folyamatok is megszerezhetik. „A beszédfunkció műve ez, amely szoros kapcsolatot létesít az én tartalmi és a látási, de különösen a hallási észleletek emlékezeti maradványai között. Ettől fogva a kérgi réteg érzékelő felszíne sokkal nagyobb mértékben juthat izgalomba belülről is, és tudatossá válhatnak olyan belső történések, mint a képzetáramlások vagy gondolkodási folyamatok. Szükség van tehát egy speciális működésre, amely a két lehetőséget megkülönbözteti, ez az ún. *valóságvizsgálat.*”²⁶

A *tudatelőtes* minőségével részben az én és a felettes-én rendelkezik. A *tudattalan* minősége az ösztön-énben uralkodik.

Röviden ennyit a pszichoanalízis lélekképének szerkezetéről.

B. Az emberkép struktúrája Adler individuálpszichológiájában

Az individuálpszichológiában nem beszélhetünk a lélekkép freudi „topográfiai” megszerkesztéséről, hiszen Adler az embert elsősorban szociológiai és nem mélylélektani nézőpontból szemléli. Kérdésfelvetése ebből kifolyólag nem a mélylélek, hanem a közösségi lélek felé orientálódik. Innen ered mind a tudatta-

---

²⁵ Freud: Az én és az ősvalami. In: *Az ősvalami és az én*. Hatágú Síp Alapítvány, Budapest 1991. 27.

²⁶ Freud: A pszichoanalízis foglalatok In: *Esszék*. Gondolat, Budapest, 1982. 429.

lannal, mind az ösztöntannal kapcsolatos ambivalens, sőt gyakran bizonytalan állásfoglalása is. Míg korábbi munkáiban Adler a „fikció tudattalan voltáról” beszélt, később a „tudattalan” szót a „meg nem értett”, „homályos” szavakra cserélte fel. Azt írja: „Egy fikció, egy moralizáló élmény vagy egy emlék tudattalan volta a psziché mesterfogásaként jelenik meg, ha a személyiséget és a személyiség egységét ezen művészi fogás tudatossá válása fenyegeti.” Mindig így figyelmezteti pácienseit: „Ne feledkezzenek meg az uralkodni vágyásról!”²⁷

Adler ösztöntanában tehát — ha egyáltalán beszélhetünk erről az individuálpszichológiában — a hatalmi és érvényesülési törekvések dominálnak. Az individuálpszichológiában az infantilis szexualitás elfojtása helyét a *kisebbségi komplexus*, az én elhárító mechanizmusai helyét a *kompenzációk*, *biztosító és értékfosztó mechanizmusok* veszik át. Az emberkép szerkezeti analízisét tekintve Adler jelentősége abban áll, hogy kiemelte az én hatalmi törekvéseit. Ezt Freud is megerősíti. Sőt néhány szerző azon a véleményen van, hogy Adler hatalomról szóló analízise (1910) befolyásolta Freud énfelfogását (Clara Thompson).²⁸

C. Az emberkép szerkezete C. G. Jung analitikus pszichológiájában

A jungi és freudi lélekkép legkönnyebben a következő két kérdés megválaszolásával differenciálható:

Először: Hogyan értelmezte Jung a pszichikus jelenség tárgyát?

Másodszor: Mivel gazdagította a psziché fiziológiáját?

A topográfia kérdéséhez elegendő a következőt kiemelnünk: Úgy tűnik, Jung is szintekben szemléli a lélekképet, és átveszi Freudtól a tudattalan és az én szintjeit. Jung főként két instancia újraalkotásával egészítette ki Freud pszichikus apparátusát: Az egyik lefelé mutat: ez a *kollektív tudattalan* rétege, a másik felfelé: ez az „önmagam” (*Selbst*). Jung azt írja: „A tudattalan egy bizonyos mértékű felszíni rétege kétségkívül személyes. Ezt *személyes tudattalannak* nevezzük. Ez azonban egy mélyebb rétegre épül, amelyik már nem személyes tapasztalatból és elsajátításból származik, hanem *veleszületett*. Ez a mélyebb réteg az úgynevezett *„kollektív tudattalan”*, melynek szerkezetét az archetípusok és az ösztönök területén már ismertettük.

A továbbiakban Jung az „önmagam” instanciájával egészíti ki a lélekképet, amit megpróbál élesen elkülöníteni Freud „én-instanciájától”. Azt írja: „az »én«

---

²⁷ Adler, A.: *Praxis und Theorie der Individualpsychologie*. J. F. Bergmann Kiadó, München és Wiesbaden, 1924. 167.

²⁸ Thompson, C.–Mullahy, P.: *Die Psychoanalyse*. Pan Kiadó, Zürich 1952.71.

²⁹ Jung: *Aiön: adalékok a mély-én jelképességéhez*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993.

az a komplex faktor, amelyre minden tudattartalom vonatkozik. Ez bizonyos fokig a *tudatmező központját* képezi, és amennyiben ez a tudatmező foglalja magában az empirikus személyiséget, *az én az alanya minden személyes tudatcselekedetnek.*²⁹ Mivel tehát az én csak a tudatos személyiség, *a teljes személyiséget* Jung „*Önmagam*”-nak nevezi. Az „*önmagam*” a tudatos és a tudattalan psziché teljessége,³⁰ a tudatos és a tudattalan ember egésze. Jung azt állítja, hogy pszichológiájában az „*önmagam*” határfogalom, nem korlátozható az individuális psziché határaitra, mert a tudattalan, ami az „*önmagam*” kiterjedésébe tartozik, határtalan és meghatározhatatlan. Jung szerint az „*önmagam*” a kezdetektől fogva létezik, de latensen, azaz tudattalanul.³¹ Csak az egyéni élet során válik tudatossá. A személyiség kialakulásához, az individualizációhoz Jung szerint az asszimiláción keresztül vezet az út, különös tekintettel három archetipikus hatáselemre: *az árnyék, az anima, az animus asszimilációjára.*

A Jung által újonnan bevezetett instanciák pszichológiájával kapcsolatban a következőket emeljük ki:

Az archetípusok funkciója — mint ahogy ezt már taglaltuk — a konstrukció, az alkotó erő formálódása. Jung szerint az archetípusok azonosak az „*ösztönformával*”, azaz a „*patterns of behaviour*”-ral. Ezek szerint minden ösztönnek rendelkeznie kell ősi szituációja alakjával, amely egy archaikus, örök képet valósít meg. Az archetípusoknak az *ösztönörök formálása* mellett mérvadó, örök gyökként kell működniük a *szellem* formálásában, a *meghatottság*, a *numinózumok* (mitológia, vallás) formájában és hatalmában, az *érzelmi értékek* meghatározásában és az *előzetes tudás*, azaz az emberiség *őstudásának* és ősi természetének megőrzésében is.

Az „*Önmagam*” pszichológiája Jung szerint a tudatos és a tudattalan integrációjából áll. Az archetípusok asszimilációja kiterjeszti és a szellemhez emeli a tudatmezőt.

Ezzel röviden bemutatuk a freudi lélekkép tisztán természettudományos-kauzális, valamint a jungi emberkép finalista, idealisztikus szellemi szerkezetét.

Vajon elégedett volt-e művével a mélylélektan két „*lélekkép-szerkesztője*”? Hallgassuk meg önkritikájukat.

Freud *A pszichoanalízis foglalatata* című, 1938-as, befejezetlen művében ezt írja: „*Azt az utat választottuk [...], hogy a készüléket topográfiailag bontsuk fel énré és ösztön-énre, s ehhez az elkülönítéshez mint minőségeket a tudatelőttest és a tudattalant rendeljük hozzá. Tudjuk azonban, hogy ezek a minőségek csupán jelei a kettő között fennálló különbségnek, de a lényegét nem fejezik ki. Miben rejlik*

---

³⁰ Jung: *Psychologie und Alchemie*. Rascher, Zürich 1944. 69, 253.

³¹ Jung: *Psychologie und Alchemie*. 122.

tehát a lényege, mi az igazi természete, annak az állapotnak, amely az ösztön-énben a tudattalan, az énben pedig a tudatelőttés minőségében jut kifejezésre? És miben áll a különbség a kettő között?” Freud válasza pesszimista: „Nos, erről semmit sem tudunk, és e tudatlanság vaksötét háttérén alig-alig ütnek át gyér felismeréseink fényei. Az igazi rejtélyt, a pszichikum mindeneddig feltáratlan titkát közelítettük meg.”³²

Jung önkritikája így szól: „A komplex pszichológia azon problematikája, amelyet itt ábrázolni próbáltam, nekem magamnak is meglepő eredményt jelentett. Úgy véltem, a legjobb értelemben foglalkozom a természettudománnyal, állapítok meg tényeket, megfigyelem és osztályozom őket, kauzális és funkcionális összefüggéseket írok le azért, hogy végül megállapítsam, belebonyolódtam a gondolatok hálójába, ami minden természettudományon túl voltaképpen a *filozófia, a teológia, az összehasonlító vallástörténet és szellemtörténet* területébe nyúlik. Ez az éppannyira elkerülhetetlen, mint meggondolandó túlkapas a legkevésbé sem aggasztott.”³³

A két önkritika nemcsak emberi nagyságról, hanem a tudományos igazság iránti rendkívüli szeretetről is tanúskodik.

A két monisztikus gondolkodásmód e harcában — természet a szellem ellen és kauzalitás a finalitás ellen — maga az emberi lélekképről való tudás szakadt szét. A mélylélektan két iskoláját szakadék választotta el egymástól. Ez a megosztottság nemcsak a két iskola képviselőit állította szembe egymással, hanem — ami a tudomány számára még mélyrehatóbb volt — teljesen elválasztotta a testet is a lélektől, a természetet a szellemtől, a tárgyi világot az alanyi világtól, a kauzalist a finalistól, az immanenst a transzcendenstől. Ezt a szakadékot még ma sem hidalták át.

A törekvés, hogy kiutat találjanak ebből a krízisből, egyrészt Ludwig Binswanger létanalíziséhez, másrészt *sorsanalízisüinkhöz* vezetett. A két irányzat közös vonását abban véljük felfedezni, hogy mindkettő a tárgy (világ) és az alany (én) közti szakadékot próbálja áthidalni. A „meghasadt” emberkép helyébe egy felsőbb hatalom kerül, mégpedig a *jelenválólét*, illetve a *sors*.

A jelenválólét analízise, analízis a psziché „bennefoglaltatásával”

A jelenválólét analízise antropológiai-ontológiaiainak tekint minden klinikai, pszichopatológiai jelenséget, és nem tartja ezeket különös létformának, „egzisztenciaváltozásnak”. A sorsanalízis megpróbál különös sorsszerkezeteket megragadni, főként a kényszersorsot és a szabad énsorsot, mint az egyén választási le-

---

³² Freud: A pszichoanalízis foglalatja. In: *Esszék*. Gondolat, 1982. 431.

³³ Jung: *Der Geist der Psychologie*. Eranos Jhb. XVI. kötet, 463.

hetőségeinek alapjait. Mindkét irányzat azt állítja, hogy nem foglalkozik filozófiával, hanem tisztán tapasztalati tudomány. Mindketten döntő szerepet tulajdonítanak a transzcendensnek és a felülemelkedésnek. A különbségek a következők:

Binswanger létanalízise Husserl eljárását választotta speciális gondolkodásmódjául, vagyis az „akción-kívül-helyezés” módszerét, minden olyan tudomány „zárójelbe tételét”, amely a természeti világra vonatkozik. Binswanger megpróbálta bevezetni a pszichopatológiába a tisztán transzcendentális fenomenológiát és annak létszemléletét. Mint idejétmúlt jelenséget, teljes mértékben kizárja az előző, „pszichológiai” beállítódású fenomenológiát, mert ez vizsgálati tárgyait még mindig „reális”, valóban lejátszódó lelki „aktusokként” szemléli. Az olyan fogalmakat, mint „természet”, „realitás”, „valódi természeti lény” a pszichoanalízis minden fogalmával — többek között a „tudattalannal”, az „énnel” és a „felettes-énnel” — együtt egyszerűen hatályon kívül helyezi, s ugyanígy jár el minden freudi „pszichikus mechanizmussal” is. Binswanger a pszichológiai lény helyett az általánoshoz akar eljutni, egy „jelenvalólét-szemlélethez”. A mindenkori „világ-vázlat” „mi”-jét a pszichopatológiában keresi, merthogy a „mi” ad felvilágosítást a világban-való-lét „hogyan”-járól. Binswanger szerint a nyelv az, ahol „rögzíthetőek” és „artikulálhatóak” — és ennek következtében megállapíthatóak és közölhetőek — a világgal kapcsolatos terveink.³⁴ Binswanger legfontosabb tézise az ember lényére vonatkozóan a következő: Heidegger a „világban-levő-létről” alkotott, transzcendenciális tana által legyőzött „minden pszichológia rákfenéje”, és megnyílt az út az antropológia számára, ez a rákfene ugyanis a világ alanyra és tárgyra szakadásának tana.³⁵ Mint ismeretes, Heidegger azért, hogy egyenlővé tette a világban-levő-létet a transzcendenciával, egyrészt az én és a világ közti szakadékot próbálta megszüntetni, másrészt a szubjektivitás szerkezetét transzcendenciaként megvilágítani. Ezáltal helyreáll a „jelenvalólét és a világ egysége”. A transzcendencia megszünteti a lét szubjektumbeli (=ember, személy) és objektumbeli (=tárgy, környezet) megosztottságát.³⁶

Fogjuk rövidre a szót: a jelenvalólét analízise hatályon kívül helyezte Freud pszichikus instanciáit (az ösztön-ént, az ént és a felettes-ént, mint ahogyan a három minőséget is: a tudattalant, a tudatelőttest és a tudatot). A „pszichét” a „jelenvalóléttel”, a „pszichikus folyamatokat” a „transzcendenciával”, mint a világban való léttel helyettesíti. Véghezvitték a csodát: eltűnt minden pszichológia rákfenéje, vagyis az alany–tárgy megosztottságának tana. A csodát véghezvivő varázspálcát transzcendenciának hívják. Így lett a jelenvalólét analízise „psziché nélküli analízis”.

---

³⁴ Binswanger, L.: *Ausgewählte Vorträge und Aufsätze*. Bern, 1947. 202.

³⁵ Uo. 193.

³⁶ Uo. 193.

2. ábra

Pszichoanalízis Freud	Individuálpiszichológia Adler	Analitikus pszichológia Jung	Sorsanalízis Szondi
Felettes-én	Kompenzációk: hatalomra, biztonságra, érvényesülésre irányul	„Önmagam”	Pontifex-Én
Én	Én-törekvések	Én	Lelki Én Testi Én
Ösztön-én	Meg nem értett én	Személyes tudattalan	Személyes tudattalan
	A homályos én	Kollektív tudattalan	Családi tudattalan
	Szervi és más fogyatékoságok		Kollektív tudattalan

D. Az emberkép struktúrája a sorspszichológiában

Mindenekelőtt hangsúlyoznunk kell: indokolatlannak tartjuk, hogy a jelenvalólét analízise hatályon kívül helyezett minden freudi fogalmat, beleértve a pszichikus fogalmát, minőségét és energetikáját. A jelenvalólét analízise megpróbálta eltávolítani az állott vizet az „elavult” pszichológia fürdőkádjából, hogy filozófiailag tiszta, desztillált vizet öntsön bele. Ezzel együtt azonban kiöntötte a kádból Freud rendkívül életrevaló gyermekét is. A „transzcendencia” bevezetése, amelyet helyesnek tartunk, nem indokolja ezt a cselekedetet.

A sorsanalízis ellenben átvette Freud tanát a pszichikum minőségéről és energetikájáról. Kiegészítette azonban a pszichoanalízis által figyelmen kívül hagyott instanciákkal, és egy lépéssel közelebb mert lépni — végül, de nem utolsó sorban — a pszichikus lényegéhez.

A sorsanalízisben a pszichikus tárgyát lefelé a *családi tudattalannal*, felfelé pedig a „*Pontifex-én*” mindent áthidaló tevékenységének leírásával egészítettük ki. A családi tudattalanról már volt szó. A kényszer- és a választható sors szerkezetét a következő faktorok határozzák meg (az ábrát lásd a következő oldalon):

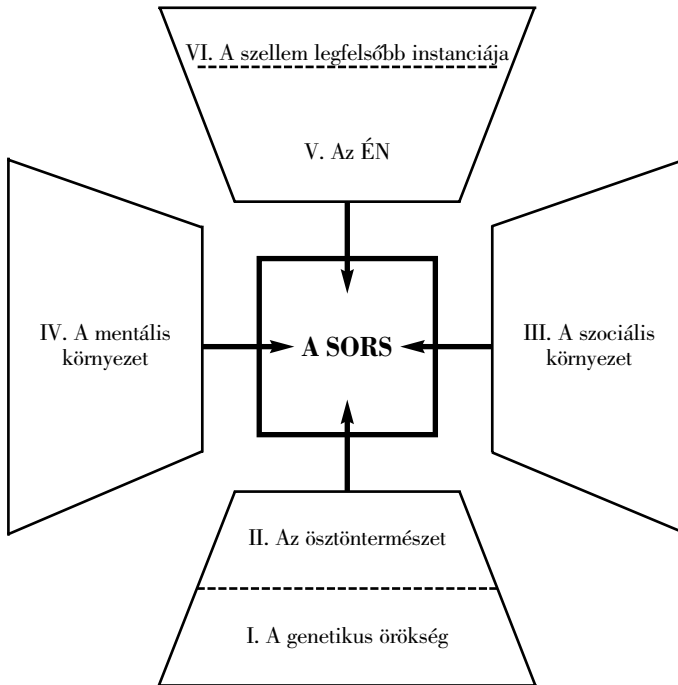
I. Olyan ősi törekvések „mintáinak és figuráinak” *öröksége*, amelyek dinamikusan élnek és működnek tovább a családi tudattalanban.

II. A *specifikus ösztöntermészet*, amelynek magja ugyan szintén öröklött, de az én tudattalan elhárító mechanizmusai — az individuális élet során — mégis átváltoztatják és az ösztönélet személyes jegyvé formálják.

III. A *szociális környezet*, amely adottságaival elősegíthet bizonyos létehetőségeket, másokat ellenben megakadályozhat kibontakozásukban.

IV. A mentalitás, vagyis a kor világnézete, amelyben az egyén él, valamint azok az *intellektuális képességek és tehetségek*, amelyek tovább formálják és irányítják az egyén sorsát.

3. ábra

V. A tudatos én, amely átütő erejével, hatalmával, ideálképzeteivel és felettes énjével — kedvező körülmények között — képes áttörni az öröklés során magunkkal hozott kényszersors, az ösztöntermészet, a szociális és mentális környezet korlátait,

VI. és a szellem erejének segítségével kivívhatja magának a szabad én-, illetve választássorsot. Kedvezőül körülmények között azonban a tehetetlen énnel a magával hozott kényszersors jut osztályrészül, és így megismétli egyik ősének sorsát.

Az embernek nemcsak egyetlen sorsa van — mint ahogyan ezt a régi anankológia (sorstan) mai követői is elfogadják —, hanem több sorslehetősége, amelyek gyakran ellentétes irányúak.

Minden ellentét áthidalója a Pontifex-én, az a funkció, amely helyreállítja a kényszersors és a választott sors közti kapcsolatot. A Pontifex-én funkciói hordozzák a tudattalan és az én minden ellentétének, valamint azon ellentéteknek áthidalási pontjait, amelyek az én és a világ, az alany és a tárgy között körvonalazódtak. Íme a legfontosabb funkciók:

1. A transzcendencia, vagyis bizonyos lelki instanciák szabad, egyik állapotból (tudattalan, tudatелőttés, tudatos) a másikba történő felülemelkedésének irányítása. A transzcendencia lényegében a Pontifex-én azon funkciója, amelynek révén

annak tárgya a kényszerűség állapotából a szabaddá válás állapotába kerül — és fordítva, az ingatag liberalizmusból a kényszerűségbe. *A Pontifex-én transzcendenciája tehát a szabadság jellegzetes hordozója.*

2. Az *integráció*, vagyis a pszichikus teljes egységgé alakítása annak komplexen részinstanciáiból. E folyamatban „*egységes tudattalanná*” integrálódik a kollektív, családi és személyes tudattalan. A tudattalan s ugyanígy a tudatos én, valamint a tudatelőttes felettes én „*egyesített énné*” integrálódik.

3. A *participáció* abban áll, hogy az egyén osztozik a másokban (felebaráti szeretet), a világban (kommunikáció) és a szellemben (hitfunkció), valamint részeseül belőlük.

HARMADIK RÉSZ AZ EMBERRÉ VÁLÁS JÖVŐKÉPE

Nyomon követtük az emberré válás fejlődési útját a kettős egység, a duálunió infantilis fázisától a szabadon választó emberig, a homo electorig. Itt azonban felmerül a kérdés: Vajon az emberré válás végállomása-e a szabad egzisztenciaválasztás szakasza? Nem vezet tovább út? És ha mégis, akkor hová?

Először hallgassunk meg két filozófust:

Az időbeli jelenvalólét végső célja „*az életakarát tagadása. Így kísér bennünket a láthatatlan és kétséges fényként megjelenő irányítás a halálig, ami tulajdonképpen az élet eredménye és így értelme is egyben.*”³⁷ Így szólt hozzánk körülbelül száz éve Arthur Schopenhauer.

„*A halálhoz viszonyuló tulajdonképpeni lét, vagyis az időbeliség végessége a jelenvalólét történetiségének rejtett alapja.*” Így mondja ezt ma Martin Heidegger.³⁸

Véleményünk szerint ez a tan a jelenvalólét és a sors halált kereső szándékát illetően túlzottan is általánosítja az ember egy extrém létformáját. Azt kérdezzük: *Nem arra utal-e sokkal inkább az ember sorsa — mint az emberlét legfontosabb jellemzője —, hogy minden egyes sors fő szándékát épp az az út jelzi, amelyen a „létező” ember de facto „létezni fogóvá”, azaz végső stádiumában homo humanussá válik?* Vajon mit gondolnak erről a mélylélektan képviselői?

A) Freud a következőket írja: az emberi nem magasabbrendűségének elemei a vallás, az erkölcs és a szociális érzék. Ezek eredetileg egyek voltak; a *Totem és Tabu* hipotézisei szerint az apakomplexus révén tettünk szert vallásra és erkölcsi

---

³⁷ Schopenhauer, A.: *Parerga und Paralipomena 1851. Über die anscheiende Absichtlichkeit in Schicksale des Einzelnen.* Brockhaus, Leipzig 1938. 236.

³⁸ Heidegger: *Lét és idő.* Gondolat, Budapest, 1989. 619.

korlátokra, mégpedig úgy, hogy legyőztük Ödipusz-komplexusunkat. A szociális érzések ellenben úgy alakulnak ki, hogy legyőzetik az ifjú generáció tagjai közötti rivalizálás.³⁹ A pszichoanalízis szerint ebben az értelemben az ember szublimációja és kultúraképzése az önmagában változatlan szexuális libidó tárgyának és céljának megváltoztatását jelenti.

B) Adler *individuálopszichológiája* szerint: „az emberi lét annyit jelent, hogy olyan kisebbrendűségi érzéssel rendelkezünk, amely szüntelen kompenzációra törekszik”⁴⁰ „...az emberi lét célja a kompenzáció, a tökéletesség, a biztonság és a fölény.”⁴¹ Adler szerint az emberré válás végső célja a *közösségi érzés*.

C) Jung *analitikus pszichológiája* a freudi „szükségletek szublimációi” helyébe az *individuációt* helyezi. Ez a tan azt feltételezi, hogy az individuáció az „önmagunkká válás” ellenére sem juttatja teljes elszigetelődésre az embert, hiszen az individuum mindig feltételezi a lét kollektív viszonyait.

Az individuáció azonban rendkívül veszélyes célkitűzés az egyén számára. H. Trüb nézetét idézzük, aki Jung követőjeként szólott hozzá a kérdéshez. Azt írja: „Az individuáció a valóság rovására történik. Az önmagát önállósító személy eltávolodik a kötöttségek valódi világától, és *egy kitalált rendhez* közeledik. Csábítja ez az elképzelés, valamint a függetlenség és a szabadság vágya. Látja a „magasságot” és törekszik rá. *Ez a felemelkedés lesz a bukása*. Azt gondolja, feljutott a magasba, közelebb került a véges és végső bizonyossághoz, és ekkor hirtelen, váratlanul megtörténik az áttörés, a váltás, a fordulat: az ember — kötöttségeiből kitörve — a mélybe zuhan. Mindez azonban nem az előző fejlődés logikus vége, hanem *katasztrófa*.”⁴²

Véleményünk szerint az önmagunkká válás természetszerűleg szükséges a mindenkori alkotói tevékenységhez. De jaj annak, aki egész életét ezen a személyes-én-hegyen próbálja eltölteni. *Mert minden individuáció önszereteten alapszik*. És minden nárcizmus jégheggyé változtatja a személyes én hegyét, amelyen a lélek megdermed a magány hidegében.

D) Éppen ezért a *sorsanalízis* azt az álláspontot képviseli, hogy az embernek először az önmagává válás magaslatában tudatosítania kell minden létlehetőségét, majd vissza kell térnie a személyes én hegyének nárcisztikus csúcsáról a kollektív emberiséghez. *Az önmagává vált embernek tehát választania kell az önszeretet és az emberiség szeretete között, miután elérte létének csúcsát*. Ebben áll a *homo elector* sorsformáló feladata. Ha az önmagává válás önszeretetét választja, akkor az elmagányosodás katasztrófájának veszélye fenyegeti. Ha azonban kiterjeszti szeretetét, folytathatja az emberré válás útját.

---

³⁹ Freud: *Az ósvalami és az én*. Hatágú Síp Alapítvány, Budapest, 1991. 46.

⁴⁰ Adler: *Életünk jelentése*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1994. 44.

⁴¹ Ld. uo.

⁴² Trüb, H.: Eine Szene im Sprechzimmer des Arztes. *Die Kreatur*. 3. évf. 1. kötet, 1929.

Így a mindennapos visszafordulás, a gondolkodásmódbeli változás és a metanoia során az önmagát humanizáló ember egyre tovább halad az emberré válás útján. Igen, de hová? Azt mondjuk: *Az „ember” eszméje felé.* És mi ez az eszme: „ember”? Válaszunk: *A szeretet kiterjesztése.*

Ebben áll az individuáció és a humanizáció lényeges különbsége.

Az „ember” eszméje tiltja a tartós magányosságot: *megköveteli az egyéntől, hogy szeretetét mindjobban terjessze ki saját énjéről a családra, a saját családról más családokra, a saját vallás tagjairól más vallások felebarátaira, a saját szociális osztályról más szociális osztályokra, a saját rasszról a világ más rasszaira.* Így kell az önszeretetnek egyre jobban kiterjednie, amíg kollektív emberszeretetté nem válik.

De vajon képes-e az ember a szeretet effajta kiterjesztésére? A nem csak önmagát, hanem az emberiséget is szerető homo humanus vajon nem csupán illúzió a homo futurus-ról?

Ha a szeretet kiterjesztése — mint az emberré válás alapfeltétele — illúzió lenne, akkor a kereszténység tana is illúzió volna. *Ez pedig minden bizonytalansággal nem az! A felebaráti szeretet gondolata nem illúzió, hanem az ember saját, emberré válásába vetett hite.*

Az emberré válás útja mindenki számára nyitva áll. De a sok lehetséges lét-út közül éppen *ezt az utat* kell felismernie, majd szabad akaratából választania.

Mi tehát az ember jövőképe?

Válaszunk: *A homo liberator és humanisator.*

Vagyis *az az ember, aki a szellemben való hit által a kollektív emberszeretet útját választja, és ezzel megszabadítja magát az ösztöntermészettől és az önszeretet elmagányosodásától.*

Deák Katalin fordítása